УДК [355/359 : 316.334.3 : (47+57)] : (1=581)-057.36 «19»
DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2021.2\(34\).525](https://doi.org/10.33782/eminak2021.2(34).525)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ВОЇНІВ-«АФГАНЦІВ» І ЧЛЕНІВ ЇХНІХ СІМЕЙ У 1980-х рр.

Дмитро Островик

Університет Григорія Сковороди в Переяславі (Переяслав, Україна)

e-mail: dima_ostrovik@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7435-7035>

У статті розглянуто хронологію нормативно-правової регламентації окремих складових соціального забезпечення щодо визначених у Постановах ЦК КПРС і РМ СРСР від 1983 і 1984 рр., а також РМ СРСР від 1988 р. категорії осіб з числа радянських військовослужбовців – учасників бойових дій в Афганістані та членів їхніх сімей. Головним чином – стосовно осіб офіцерського складу, прапорщиків і мічманів, військовослужбовців строкової та надстрокової служб, що зазнавали каліцтв, інвалідності, а також сімей військовослужбовців, що гинули, або вмирали внаслідок отриманих в Афганістані захворювань – дружин, дітей і непрацездатних батьків.

Ключові слова: законодавство СРСР, соціальна політика, воїни-«афганці», особи з інвалідністю, сім'ї загиблих

Бойові дії на Сході України та поява нової «категорії» з числа їх учасників активізували процес вдосконалення нормативно-правової бази соціального захисту як щодо діючих військовослужбовців, так і осіб з правовим статусом «ветеранів війни» та їхніх сімей. Утім, як зазначають вітчизняні дослідники, проблем у цій царині ще достатньо. Сприяти розробці державної політики соціального захисту, підготовці та впровадженню відповідного нормативно-правового забезпечення може вивчення як міжнародного досвіду, так і власного історичного минулого – радянського досвіду соціального забезпечення щодо учасників бойових дій та їхніх сімей. З-поміж якого, у силу тривалості бойових дій, кількості задіяних військовослужбовців і «соціальних наслідків війни» вирізнявся саме «афганський» досвід. Тому вивчення вказаного питання може допомогти уникнути недоліків у подальшому реформуванні напрямків соціальної політики щодо захисників української державності загалом та у частині нормативно-правового забезпечення зокрема.

Питання нормативно-правової регламентації та реалізації радянської державної політики щодо воїнів-«афганців» і сімей учасників бойових дій в Афганістані впродовж 1980-х рр. залишається маловивченим у вітчизняній історіографії. Наявні роботи засвідчують увагу дослідників до матеріалів КПУ, ЛКСМ України, крізь призму яких представлені питання координації партією та комсомолом соціальної активності осередків «воїнів-інтернаціоналістів» – клубів, секцій спрямованих на військово-патріотичне виховання підростаючого покоління. Тут ми можемо вказати на праці М. Багмета, С. Сороки, К. Левчука¹. Ширші хронологічні рамки пред-

¹ Багмет М., Сорока С. Комсомол і неформальні об'єднання України в період «перебудови» // Політичний менеджмент. 2006. № 5. С. 164-181; Левчук К. Громадські організації України: створення

ставлені у монографії С. Червонописького, який висвітлював проблеми організаційного становлення «афганських» осередків у 1980-х рр., досліджував питання соціальних наслідків війни та формування соціальної політики щодо «афганців»². Джерелознавчий зріз «афганського» руху в УРСР представлений у монографії українського дослідника А. Костирі³. Окремі матеріали КПУ, її обласних осередків досліджувались на предмет державної політики щодо «афганців» і сімей військовослужбовців у статтях Д. Островика⁴. Серед зарубіжних досліджень виокремлюємо роботу соціологині Н. Данілової, котра, використовуючи окремі нормативні документи, прослідкувала динаміку правового статусу та висвітлила питання формування радянської соціальної політики та механізми її реалізації щодо «афганців» через надання колективних та індивідуальних пільг⁵. Утім, власне джерелознавчих досліджень, спрямованих на висвітлення нормативно-правової регламентації радянської соціальної політики щодо «афганців» і членів їхніх сімей у вітчизняній історіографії не поставало, що актуалізує її вивчення.

Відзначимо, що автором статті не ставиться за мету освітити всю повноту забезпечення державними органами та нормативно-правовими актами соціальної політики радянської влади щодо вказаних категорій осіб, що може слугувати предметом дослідження для більш об'ємної та ґрунтовної розвідки. Мета статті – прослідкувати нормативно-правове забезпечення окремих складових радянської соціальної політики щодо воїнів-«афганців» і членів їхніх сімей впродовж 1980-х рр.

Як зазначав С. Червонописький, процес законодавчого визнання «афганців» йшов у двох напрямках: поширення на «афганців» пільг, що надавались учасникам, «інвалідам Великої Вітчизняної війни» (далі – «інваліди ВВв») та створення власне «афганської» законодавчої бази⁶. Упродовж 1983-1990 рр. дослідник зафіксував (підрахував) 4 Закони СРСР, спільну постанову ЦК КПРС та Ради міністрів СРСР, спільні постанови Ради міністрів СРСР і Всесоюзної центральної ради профспілок (далі – ВЦРПС), постанови, розпорядження та накази Мінфіну, Секретаріату ВЦРПС, Міністерств соціального забезпечення, охорони здоров'я, оборони СРСР, Держкомітету СРСР з питань соціального забезпечення, медичного, санаторно-

та діяльність (1985-1996). Вінниця, 2009. С. 50-52, 158-160; Левчук К. Створення та основні напрямки діяльності Української спілки ветеранів Афганістану (1985-2000 рр.) // «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць. 2016. Вип. 105. С. 84-87.

² Червонописький С.В. Політичні та соціальні наслідки для України спецоперації СРСР в Афганістані 1979-1989 років і роль УСВА в їх подоланні. Київ, 2008. С. 17-41, 43-79.

³ Костыря А. Историография, источниковедение, библиография спецоперации СССР в Афганистане (1979-1989 гг.). Київ, 2008. С. 331-333.

⁴ Островик Д. Соціальне забезпечення воїнів-«афганців» і сімей загиблих військовослужбовців в Україні у 1980-х рр. // Емінак: науковий щоквартальник. 2020. № 3 (31). С. 165-175; Островик Д. Державна політика щодо «афганців» і сімей загиблих воїнів в УРСР у 1980-х рр. (на матеріалах державних архівів Дніпропетровської та Чернігівської областей) // Емінак: науковий щоквартальник. 2020. № 4 (32). С. 132-142; Островик Д. Трансформація державної політики радянської влади щодо воїнів-«афганців» в Україні 1979-1991 рр. // Військово-історичний меридіан: електронний науковий фаховий журнал. 2019. № 1 (23). URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/23.05.2019/pdf/VIM_23_2019-150-170.pdf

⁵ Данилова Н. Коллективные действия участников войны в Афганистане в контексте социальной политики: Дис.... канд. социол. наук: 22.00.04. – социальная структура, социальные институты и процессы / Саратовский государственный технический университет. Саратов, 2003. С. 76-91; Данилова Н.Ю. Военнослужащие, воины-интернационалисты, ветераны: динамика правового статуса // Социологические исследования. 2001. № 10. С. 77-84.

⁶ Червонописький С.В. Вказ. пр. С. 40.

курортного обслуговування «афганців», Указ Президента СРСР стосовно вирішення проблем «воїнів-інтернаціоналістів». Загалом – двадцять п'ять нормативно-правових актів⁷. Однак аналізу вказаних джерел у монографії не проведено.

Початком «дискурсивної легітимації» та визнання «де-юре» СРСР участі радянських військ у бойових діях на території Афганістану, а також визнання прав учасників бойових дій і зобов'язань держави щодо них згадані дослідники вказують Постанову ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про пільги військовослужбовцям, робочим і службовцям, що знаходяться у складі Обмеженого контингенту радянських військ на території Демократичної республіки Афганістан, та їх сім'ям» від 17 січня 1983 р.⁸

Окремі витяги зі згаданої постанови фіксуємо у довідниковому виданні, а також в електронних базах. Так, Постанова від 17 січня 1983 р. № 59-27 закріплювала за «афганцями» певні пільги: зокрема, регламентувала зарахування до вислуги років для призначення пенсії військовослужбовцям, що відслужили встановлений термін служби в Афганістані – один місяць служби за три місяці служби на території Афганістану, а військовим, що зазнали поранень, контузій, каліцтв або захворювань, зарахування відбувалося незалежно від терміну служби та часу безперервного знаходження на лікуванні у лікувальних закладах⁹. Також військовослужбовці з інвалідністю внаслідок поранень, контузій, каліцтв або захворювань отриманих на території Афганістану звільнялись від сплати податку на прибуток від заробітної плати¹⁰.

Окрім цього, «афганцям», що звільнялись з діючої служби, гарантувалося право на першочергове забезпечення житловою площею, переважне право на прийом до садівничих кооперативів та отримання безвідсоткової позики на індивідуальне житлове будівництво у порядку, передбачуваному для «інвалідів Ввв»¹¹. Для військовослужбовців, що зазнали поранень, контузій, каліцтв «у бойових діях, або при виконанні інших обов'язків військової служби» передбачалось право на п'ятдесятивідсоткову знижку від вартості проїзду (один раз – туди і назад) залізничним транспортом, а у районах, де він відсутній – водним, повітряним, міжміським автомобільним транспортом¹².

Також норми постанови передбачали одноразові виплати для військовослужбовців, що отримали у бойових діях «тяжкі поранення, контузії та каліцтва»: для офіцерів – три місячних оклади відповідно до займаної посади та військового звання; прапорщикам, мічманам, військовим надстрокової служби – 500 крб.; солдатам-строковикам – 300 крб., а також направлення на лікування у санаторії та будинки відпочинку на одномісячний термін. Одноразові виплати

⁷ Ibidem.

⁸ Данилова Н.Ю. Военнослужащие, воины-интернационалисты, ветераны... С. 79; Костыря А. Указ. раб. С. 23.

⁹ Справочник воина-интернационалиста (Извлечения из законодательных актов о льготах и пособиях). Сост. М.С. Казакова. Москва, 1991. С. 18.

¹⁰ Ibid. С. 18.

¹¹ Ibid. С. 26.

¹² Постановление ЦК КПСС и СМ СССР от 17 января 1983 г. № 59-27 «О льготах военнослужащим, рабочим и служащим, находящимся в составе ограниченного контингента советских войск на территории Демократической Республики Афганистан, и их семьям». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v9027400-83/conv#o3>

військовослужбовцям у зв'язку з «легкими пораненнями, контузіями та каліцтвами» складали 50% від вказаних сум¹³.

Положення постанови закріплювали норми соціального забезпечення щодо сімей загиблих воїнів та «афганців», котрим встановлювалась інвалідність. Зокрема, у зв'язку з втратою годувальника, дружинам і непрацездатним батькам військовослужбовців, що померли внаслідок поранення, контузії або каліцтва, отриманих у бойових діях або при виконанні інших обов'язків військової служби, гарантувалося пенсійне забезпечення. Виплата пенсій для дружин у зв'язку із втратою годувальника передбачалася до досягнення ними похилого віку або отримання права на пенсію через інвалідність. Окрім цього, норми постанови гарантували пенсії для дружин військовослужбовців із настанням п'ятдесятирічного віку, а для дітей, що навчались – до закінчення середнього або вищого навчального закладу, але не довше терміну досягання ними 23-річного віку¹⁴.

У березні та травні 1983 р. постановою РМ СРСР, постановами ЦК КПРС і РМ СРСР дія постанови № 59-27 (від 17 січня 1983 р.) поширювалась на осіб начальницького складу Міністерства внутрішніх справ СРСР, що тимчасово перебували на території Демократичної республіки Афганістан (далі – ДРА) та на військовослужбовців, робітників і службовців Комітету державної безпеки СРСР, які тимчасово перебували на території ДРА і не входили до складу Обмеженого контингенту радянських військ, а також на сім'ї вказаних категорій¹⁵. Також Постановою ЦК КПРС і РМ СРСР від 31 серпня 1984 р. дія Постанови № 59-27 від 17 січня 1983 р. поширювалась на військовослужбовців військових частин та оперативних груп, що дислокувались на території СРСР і залучались до виконання завдань в Афганістані, зокрема тих, що отримали поранення, контузії, каліцтва у бойових діях, а також на членів сімей загиблих військових¹⁶.

Подальшу нормативно-правову регламентацію соціального забезпечення «афганців» і членів їхніх сімей фіксуємо у Постанові ЦК КПРС та РМ СРСР від 26 липня 1984 р. «Про заходи з подальшого покращення матеріально-побутових умов учасників Великої Вітчизняної війни та сімей загиблих військовослужбовців»¹⁷. Частина положень документу, що вводились у дію з 1 липня 1984 р., окрім «учасників ВВв», стосувалась «воїнів-інтернаціоналістів» – учасників бойових дій в Афганістані та інших країнах, а також їхніх сімей.

Зокрема, особам з числа офіцерського складу, прапорщиків, мічманів, військовослужбовців надстрокової служби з інвалідністю I групи (внаслідок пора-

¹³ Ibidem.

¹⁴ Справочник воина-интернационалиста... С. 18.

¹⁵ Постановление Совмина СССР от 14.03.1983 № 206-83 «О распространении действия Постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 17 января 1983 г. № 59-27 на лиц начальствующего состава Министерства внутренних дел СССР, временно находящихся на территории Демократической Республики Афганистан, и их семьи» URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_11489.htm; Постановление ЦК КПСС, Совмина СССР от 06.05.1983 № 408-145 «О распространении действия Постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 17 января 1983 г. № 59-27 на военнослужащих, рабочих и служащих Комитета государственной безопасности СССР, временно находящихся на территории Демократической Республики Афганистан, и на их семьи» URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_11550.htm

¹⁶ Державний архів Чернігівської області. Ф. 5036. Оп. 5. Спр. 874. Арк. 5.

¹⁷ Постановление ЦК КПСС, Совмина СССР от 26.07.1984 № 812 «О мерах по дальнейшему улучшению материально-бытовых условий участников Великой Отечественной войны и семей погибших военнослужащих» URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_12221.htm

нення, контузії, каліцтва...), на догляд за ними, встановлювалась місячна надбавка до пенсій у розмірі 50 крб. Особам з інвалідністю II групи, з числа перелічених категорій, гарантувалась місячна надбавка у розмірі 20 крб. Окрім цього, постанова регламентувала прийняти за доцільне норму про збільшення розміру пенсії для осіб з інвалідністю I та II груп на 30 і 20 крб. у місяць відповідно, а підвищення могло проводитись понад встановленого максимального розміру пенсійного забезпечення¹⁸.

Також положення постанови містили регламентацію щодо соціального забезпечення сімей загиблих військових. У документі вони визначались як «сім'ї військовослужбовців, померлих внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних при захисті СРСР або при виконанні інших обов'язків військової служби, або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті». Так, дружинам загиблих військових, котрі доглядали за дітьми, що не досягли 8-річного віку, регламентувалось право на пенсійне забезпечення у зв'язку із втратою годувальника незалежно від того, чи вважались вони працевлаштованими. Також встановлювався розмір пенсійного забезпечення для кожного непрацездатного члена сім'ї загиблого військовослужбовця: для сімей осіб старшого та вищого офіцерського складу – 65 крб.; для сімей молодшого офіцерського складу – 60 крб.; для сімей загиблих прапорщиків, мічманів, військових надстрокової служби – 55 крб. При цьому, пенсійне забезпечення сім'ї не повинно було перевищувати встановленого максимального розміру.

Сім'ям військовослужбовців строкової служби (солдат, що призивались на військову службу), котрі загинули, передбачалось пенсійне забезпечення у зв'язку із втратою годувальника у розмірі не менше 45 крб. на кожную непрацездатну особу, проте у рамках встановлених максимальних розмірів пенсійного забезпечення. Також для сімей загиблих, що не забезпечувались централізованим опаленням, передбачалась 50-відсоткова знижка на придбання палива¹⁹. Перелічені норми поширювались на «учасників ВВв» і на осіб категорії «воїни-інтернаціоналісти».

Разом з цим, положення Постанови № 812 містили регламентацію щодо додаткових пільг «афганцям», іншим «воїнам-інтернаціоналістам» і членам їхніх сімей: позачергове, безкоштовне забезпечення протезуванням та автомобілем «Запорожець» з ручним керуванням при наявності відповідних медичних показань військовослужбовців, що отримали інвалідність; позачергове забезпечення житловою площею, у разі потреби, для осіб з інвалідністю I групи²⁰. Нормами постанови передбачалося збільшення одноразових виплат за загиблих «внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, отриманих у бойових діях, або при виконанні інших обов'язків військової служби»: дітям і батькам осіб офіцерського складу – до 1000 крб. на кожного; дітям і батькам прапорщиків, мічманів і військовослужбовців надстрокової служби – до 750 крб. на кожного; дітям і батькам військовослужбовців строкової служби – до 500 крб. на кожного.

Також Постанова № 812 містила зміни та доповнення до Постанови від 17 січня 1983 р. у частині одноразових виплат членам сімей загиблих військовослужбовців.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Про заходи щодо подальшого поліпшення матеріально-побутових умов учасників Великої Вітчизняної війни і родин загиблих військовослужбовців. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0812400-84#Text>

Зокрема, встановлювались наступні одноразові виплати: дружинам офіцерів, а також на кожну непрацездатну особу, що перебувала на утриманні військового – 1500 та 1000 крб. відповідно; дружинам прапорщиків, мічманів, військових надстрокової служби та на кожну непрацездатну особу, що перебувала на утриманні військового – 1000 і 750 крб. відповідно; дружинам військових строкової служби та на кожну непрацездатну особу – по 500 крб.

Разом із цим, дана постанова регламентувала утворення при Держкомітеті СРСР з праці та соціальних питань, за участі представників Міноборони, Комітету держбезпеки та Міністерства внутрішніх справ комісії для розгляду звернень військовослужбовців, котрі отримали інвалідність на території Афганістану та сімей загиблих військовослужбовців, вирішення питань надання пільг для вказаних категорій²¹.

Державна соціальна політика щодо «афганців» проводилась, у тому числі, профспілками. Зокрема, з початком виводу радянських військ з Афганістану (15 травня 1988 р.) фіксуємо постанову Президії ВЦРПС від 20 травня 1988 р. – «Про завдання профспілок у зв'язку із поверненням радянських воїнів з республіки Афганістан»²². Так, центральним комітетам профспілок, а також республіканським, крайовим, обласним радам і комітетам профспілок, професійним комітетам підприємств та організацій, колгоспів і радгоспів доручалося забезпечити працевлаштування «воїнів-інтернаціоналістів», сприяти в отриманні роботи, здобутті професії, спеціальності. У тому числі, особам з інвалідністю з урахуванням стану їхнього здоров'я та індивідуальних можливостей – сприяти у працевлаштуванні з неповним робочим днем, тижнем, можливістю працювати вдома. Крім того, доручалося контролювати надання передбачених пільг і переваг: забезпечення путівками до санаторіїв, профілакторіїв, будинків відпочинку, вступу до садівничих товариств (кооперативів), отримання безвідсоткової позики на індивідуальне будівництво, позаконкурсного вступу до вищих та середніх спеціальних навчальних закладів, використання щорічної відпустки у зручний час та додаткової без збереження заробітної платні²³. Окрім цього, передбачалась організація шефства з боку профспілок над шпиталями та лікувально-профілактичними установами, де перебували воїни, з боку трудових колективів – шефства над воїнами, що втратили працездатність, надання матеріальної допомоги «афганцям», що довгий час перебували на лікуванні. У співпраці профспілок з комсомольськими комітетами визначалась робота із залучення «афганців» до «громадської роботи», «військово-патріотичного», «інтернаціонального», фізичного виховання підлітків і молоді. Декларувалося сприяння створенню «афганських» об'єднань на місцях – клубів і рад, підтримка у реалізації їхніх справ та у встановленні взаємодії з організаціями ветеранів війни та праці²⁴.

У серпні 1988 р. фіксуємо Постанову РМ СРСР № 989 «Про додаткові заходи з покращення матеріально-побутових умов осіб, що виконували інтернаціональний обов'язок у Республіці Афганістан та їхніх сімей»²⁵.

²¹ Ibidem.

²² О задачах профсоюзов в связи с возвращением советских воинов из республики Афганистан // Сборник постановлений ВЦСПС. 1988 г. Апрель-июнь. Москва, 1988. С. 22-25.

²³ Ibid. С. 23-24.

²⁴ Ibid. С. 24.

²⁵ Постановление Совета Министров СССР «О дополнительных мерах по улучшению материально-бытовых условий лиц, выполнявших интернациональный долг в Республике Афганистан, и их семей // Собрание постановлений правительства СССР. 1 отдел. 1988 г. № 31. Ст. 87. С. 539-541.

Так, уряд СРСР давав вказівку урядам союзних республік, виконкомам крайових, обласних рад народних депутатів розглянути питання про встановлення персональних пенсій республіканського або місцевого значення воїнам, що зазнали в Афганістані інвалідності, з урахуванням їхніх заслуг, а також персональних пенсій членам сімей воїнів, що загинули, або померли внаслідок отриманих в Афганістані захворювань у зв'язку із втратою годувальника. Положення також передбачали соціальні виплати для демобілізованих воїнів, що отримали інвалідність внаслідок поранень, контузій, каліцтв або захворювань в Афганістані, котрі навчались або освоювали нові професії. Зокрема, студентам вищих, учням середніх спеціальних закладів регламентувалась спеціальна щомісячна стипендія у розмірі 100 крб., а при перебуванні студентів, учнів на повному державному забезпеченні вона складала 40 і 30 крб. на місяць відповідно. Для «афганців» з інвалідністю – учнів професійно-технічних училищ регламентувалось підвищення щомісячної стипендії на 20 крб., а особам, що перебували на повному державному забезпеченні – на 30 крб.

Також регламентувалося питання працевлаштування «афганців». Зокрема, встановлювався порядок оплати їхньої праці на час «виробничо-економічного» навчання в об'єднаннях, на підприємствах, в організаціях, установах: при освоєнні нової професії, при підготовці нових працівників регламентувалась виплата 100% тарифної ставки за весь період навчання; в умовах перепідготовки, освоєння другої професії та підвищенні кваліфікації – зберігалася заробітна платня працівника відповідно до його кваліфікації²⁶.

Окрім цього, постанова стосувалась житлового питання «афганців». Зокрема, особам з числа колишніх військовослужбовців «обмеженого контингенту» надавалось право на отримання безвідсоткової позики на будівництво житлово-будівельних кооперативів і визначалось припинення стягнень відсотків із виданих раніше позик. Разом із цим, урядам союзних республік, відповідним відомствам і виконкомам місцевих рад давалася вказівка щодо необхідності забезпечення житловою площею впродовж 1988-1989 рр. сімей військовослужбовців, робочих і службовців, що загинули або померли внаслідок захворювань отриманих в Афганістані, котрі не мали житла або потребували покращення житлових умов.

Нормативно-правовий акт передбачав норми соціального забезпечення членів сімей загиблих або померлих унаслідок отриманих в Афганістані захворювань військовослужбовців. Зокрема, для матерів воїнів регламентувався вихід на пенсію, у зв'язку з утратою годувальника за загиблого військовослужбовця після досягнення ними 50-річного віку. Для дружин загиблих, померлих військовослужбовців, або для інших осіб, котрі утримували дітей «афганця», надавалось переважне право на отримання за місцем роботи путівок для спільного відпочинку з дітьми, а також на отримання путівок до піонерських таборів для дітей загиблих воїнів²⁷.

Регламентовані Постановою РМ СРСР № 989 питання знаходять відображення у Постанові уряду УРСР від 6 травня 1989 р.²⁸ Зокрема, ухвалювалося рішення щодо встановлення персональних пенсій для військових, котрим внаслідок поранень, контузій, каліцтв або захворювань, отриманих в Афганістані, було встановлено

²⁶ Ibid. С. 539-540.

²⁷ Ibid. С. 540.

²⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 2. Оп. 15. Спр. 1329. Арк. 46, 39-40.

інвалідність, а також для сімей загиблих, померлих внаслідок поранень і захворювань, одержаних в Афганістані. Так, розмір пенсій республіканського значення для «афганців» з інвалідністю I групи встановлювався у розмірі 160 крб., для осіб з інвалідністю II групи – 150 крб. «Афганцям», котрим встановлювалась III група інвалідності, визначалася пенсія республіканського або місцевого значення «з урахуванням їхніх заслуг»²⁹.

Для матерів, котрі досягли 50-річного й отримували пенсії у зв'язку із втратою годувальника, передбачалася щомісячна пенсійна виплата не менше 80 крб. Для дітей військових встановлювалась пенсія на рівні пенсій у зв'язку із втратою годувальника, але не менше 60 крб. на кожну дитину. Разом із цим, розмір персональної пенсії для всіх членів сім'ї військовослужбовця у сукупності не міг перевищувати максимального розміру пенсії відповідно республіканського або місцевого значення³⁰. Ця урядова постанова вказувала на необхідність забезпечити у 1989 р. житловою площею сім'ї військовослужбовців, робітників і службовців, котрі загинули, померли внаслідок захворювань в Афганістані та котрі не мали житла та потребували поліпшення житлових умов, а також – забезпечити першочергове здійснення ремонту квартир, будівництва «садових будиночків», гаражних приміщень, індивідуальних житлових будинків відповідно до замовлень «афганців»³¹.

Чільне місце у системі державної соціальної політики щодо учасників бойових дій належало медичному забезпеченню, заходам з відновлення здоров'я демобілізованих військовослужбовців. Окремі питання – медичне обслуговування, забезпечення ортопедичними виробами, позачергове обслуговування у лікувально-профілактичних закладах, диспансеризацію згаданий дослідник С. Червонописький відносив до складових соціального забезпечення «афганців» у 1980-х рр.³² Контроль районними та обласними комітетами КПУ питань медичного забезпечення щодо «афганців» – проведення профілактичних обстежень демобілізованих поранених та осіб з інвалідністю, стаціонарне та санаторно-курортне лікування, інформації стосовно протезованих осіб і тих, що потребували протезування, вказівок щодо покращення медичного обслуговування в УРСР, зафіксовано в інших розвідках³³.

Разом з цим, фіксуємо окремі програми медичного забезпечення учасників бойових дій. Зокрема, низку заходів із покращення цієї сфери містив наказ Міністерства охорони здоров'я СРСР від 5 серпня 1988 р. «Про заходи з покращення медичного забезпечення воїнів-інтернаціоналістів»³⁴. Міністерством охорони здоров'я союзних республік та іншим установам вказувалось уточнити списки «афганців», що зазнали поранень, втрати здоров'я, прирівняних до пільг категорій «інвалідів ВВв» і провести комплексний медичний огляд, розробити індивідуальні програми лікувально-оздоровчих і медико-реабілітаційних заходів, а також вжити заходи для їхньої реалізації; здійснювати позачерговий прийом в усіх амбулатор-

²⁹ Ibid. Арк. 39.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibid. Арк. 40.

³² Червонописький С.В. Вказ. пр. С. 41.

³³ Островик Д. Трансформація державної політики... С. 155, 162; Островик Д. Соціальне забезпечення воїнів-«афганців»... С. 171, 173; Островик Д. Державна політика щодо «афганців»... С. 137, 139.

³⁴ Приказ Минздрава СССР от 05.08.1988, № 613 «О мерах по улучшению медицинского обеспечения воинов-интернационалистов» URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_14951.htm

но-поліклінічних установах; встановити контроль над повним, позачерговим забезпеченням «воїнів-інтернаціоналістів», прирівняних до пілг «інвалідів ВВв», лікувальними засобами, предметами догляду за хворими, лікувальними мінеральними водами, телескопічними окулярами, перев'язочними засобами (для хірургічних хворих) – використовуючи резерв лікувальних засобів, створених при аптечних установах для «інвалідів ВВв»; забезпечити безвідмовну шпиталізацію воїнів до провідних клінік, багатопрофільних лікарень, шпиталів для «інвалідів ВВв». Наказ Міністерства містив вказівку виділити 45 лікувальних місць серед спеціалізованих центрів для відновлювального лікування та реабілітації «афганців» із травмами хребта з пошкодженнями спинного мозку; забезпечити кваліфікаційну підготовку та своєчасне скеровування на протезування воїнів, прирівняних до «інвалідів ВВв»³⁵.

Окрім цього, з метою задоволення потреб у медичній допомозі «воїнів-інтернаціоналістів» та прискорення процедури їхньої «соціально-трудової реабілітації» 20 жовтня 1988 р. РМ СРСР прийняла постанову «Про створення центрів відновлювальної терапії для воїнів-інтернаціоналістів»³⁶. Документ визначав низку заходів з організації таких установ на території СРСР. Зокрема, приймалась пропозиція щодо перепрофілювання у центри відновлювальної терапії для «воїнів-інтернаціоналістів» окремих санаторіїв на території РРФСР, Узбецької РСР, пансіонату «Дніпровський» в Українській РСР, що знаходились у відомчому підпорядкуванні профспілок і повинні були вводиться в експлуатацію 1 березня 1989 р. із завершенням реконструкції у тому ж році. Приймалась пропозиція щодо створення умов для медичної та «соціально-трудової» реабілітації воїнів із пошкодженнями хребта та спинного мозку у Центральному військовому санаторії Міноборони СРСР у м. Саки Кримської області УРСР, а також щодо проектування та будівництва впродовж 1989-1993 рр. двох центрів відновлювальної терапії для «воїнів-інтернаціоналістів» на 300 лікувальних ліжок у курортних зонах РРФСР та Узбецької РСР у комплексі з житловими будинками та об'єктами соціально-культурного та побутового призначення для обслуговуючого персоналу. Передбачалося створення матеріально-технічної бази задля проведення лікувально-відновлювального процесу, протезування та професійного навчання³⁷.

Організаційні заходи із втілення зазначеної постанови прослідковуємо у наказі Міністерства охорони здоров'я СРСР «Про створення центрів відновлювальної терапії для воїнів-інтернаціоналістів» від 17 листопада 1988 р. Зокрема, наказувалось підготувати медико-соціальні вимоги для розробки проектів реконструкції та будівництва таких центрів для «воїнів-інтернаціоналістів» з урахуванням професійного навчання в них і вивчити потреби у медичному обладнанні. Міністрам охорони здоров'я РРФСР, УРСР, Узбецької РСР давалась вказівка укомплектувати центри відновлювальної терапії для вказаних категорій осіб фахівцями та медичним обладнанням. Визначалась безкоштовна видача путівок для «воїнів-інтернаціоналістів» і членів їхніх сімей³⁸.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Постановление Совмина СССР от 20.10.1988, № 1246 «О создании центров восстановительной терапии для воинов-интернационалистов» URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_15064.htm

³⁷ Ibidem.

³⁸ Приказ Минздрава СССР от 17.11.1988, № 826 «О создании центров восстановительной терапии для воинов-интернационалистов» URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_15104.htm

На удосконалення медичного забезпечення «афганців» спрямовувався наказ Міністерства охорони здоров'я СРСР, котрий визначав створення Всесоюзного центру з медичного забезпечення «інвалідів ВВв» і «воїнів-інтернаціоналістів» від 28 лютого 1989 р. Серед іншого, наказ містив пропозицію щодо залучення для цієї роботи профільних науково-дослідних установ³⁹.

Окрім цього, фіксуємо інші урядові рішення, зокрема, щодо соціального обслуговування «афганців» та їхніх сімей. Уряд УРСР, на виконання постанови уряду СРСР «Про додаткові заходи щодо поліпшення умов життя деяких категорій громадян» від 21 грудня 1989 р., прийняв постанову, якою визначив порядок безоплатного проїзду для «афганців» та інших учасників бойових дій, прирівнявши їх до категорій «учасників ВВв»⁴⁰. Право на безоплатний проїзд всіма видами міського пасажирського транспорту (окрім таксі) й автомобільним транспортом загального користування (окрім таксі) у сільській місцевості в межах адміністративного району місця проживання, що надавалось «учасникам ВВв» з числа військовослужбовців, регламентувалось і для «афганців», інших учасників бойових дій, а також – для батьків і дружин загиблих військовослужбовців, які не вступили у другий шлюб»⁴¹.

Отже, соціальна політика радянської влади щодо воїнів-«афганців» та їхніх сімей упродовж 1980-х рр. визначалася низкою нормативно-правових актів, що регламентували певні складові соціального забезпечення для визначених категорій осіб. Проаналізовані Постанови ЦК КПРС та РМ СРСР від 1983, 1984 рр., РМ СРСР від 1988 р. регламентували умови пенсійного, медичного забезпечення, питання покращення житлових умов для «афганців» з інвалідністю та сімей загиблих військовослужбовців. Зокрема, у 1983 р. було встановлено окремі пільги та переваги для «афганців» з інвалідністю: звільнення від сплати податку на прибуток від заробітної плати; право на 50% знижку від вартості проїзду залізничним транспортом, або іншим за умови його відсутності; зарахування до вислуги років військовим, що відслужили встановлений термін та особам, що зазнали поранень, каліцтв, захворювань – один місяць служби за три місяці служби на території Афганістану. Встановлювались одноразові виплати для військовослужбовців з числа офіцерського складу, прапорщиків, мічманів, надстроковиків і строковиків, що зазнали «тяжких» і «легких» поранень, гарантувалось лікування й оздоровлення. Для «афганців», що звільнялись з діючої служби, регламентувалося право на першочергове забезпечення житловою площею, право на прийом до садівничих кооперативів та отримання безвідсоткової позики на індивідуальне житлове

³⁹ Приказ Минздрава СССР от 28.02.1989, № 126 «О создании Всесоюзного научно-методического Центра по медицинскому обеспечению инвалидов Великой Отечественной войны и воинов-интернационалистов» http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_15468.htm

⁴⁰ ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 1339. Арк. 54-55; Постанова Ради Міністрів УРСР «Про порядок безоплатного проїзду учасників Великої Вітчизняної війни і осіб, прирівняних до них по пільгах» // Збірник постанов уряду Української радянської соціалістичної республіки № 9. 28 серпня, 5, 26 вересня 1989 р. ст. 51; Постанова Ради міністрів Української РСР «Про порядок безоплатного проїзду громадян з числа колишніх військовослужбовців-інтернаціоналістів, які брали участь у бойових діях у республіці Афганістан і на території інших країн» // Збірник постанов уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки № 2, 29 грудня 1989 р., 23 січня, 8, 15 лютого 1990 р. ст. 10.

⁴¹ ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 1339. Арк. 54-55; Про порядок безоплатного проїзду учасників Великої Вітчизняної війни і осіб, прирівняних до них по пільгах // Збірник постанов уряду Української радянської соціалістичної республіки № 9. 28 серпня, 5, 26 вересня 1989 р. ст. 51.

будівництво у порядку, передбаченому для «інвалідів ВВв». Рішенням ЦК КПРС і РМ СРСР від 1984 р. встановлювалися місячні надбавки до пенсійного забезпечення офіцерів, прапорщиків, мічманів і надстроковиків з інвалідністю I та II груп – «на догляд за ними», регламентувалось позачергове, безкоштовне забезпечення протезуванням та автомобілем з ручним керуванням, а також забезпечення «у разі потреби» житловою площею для осіб з інвалідністю I групи.

Для сімей загиблих військовослужбовців і тих, котрим встановлювалась інвалідність, норми зазначених Постанов регламентували пенсійне забезпечення у зв'язку з втратою годувальника непрацездатним батькам, дружинам і дітям, встановлювали вихід на пенсію для дружин військовослужбовців і збільшували одноразові виплати за загиблих офіцерів, прапорщиків і мічманів, надстроковиків і строковиків.

Рішенням РМ СРСР від 1988 р. давалася вказівка союзним республікам щодо встановлення персональних пенсій республіканського або місцевого значення для «афганців» з інвалідністю та членам сімей загиблих військовослужбовців, встановлювались соціальні виплати для «афганців», що отримали інвалідність та які навчались, або освоювали нові професії. Також Постанова закріплювала за військовослужбовцями «обмеженого контингенту» право на отримання безвідсоткової позики на будівництво житлово-будівельних кооперативів і зобов'язувала забезпечити житловою площею або покращити житлові умови сімей загиблих військовослужбовців, або померлих, внаслідок отриманих в Афганістані захворювань.

Окремі складові соціальної політики декларувались профспілками: сприяння працевлаштуванню, контроль за наданням пільг і переваг, забезпечення оздоровлення, надання матеріальної допомоги, організація шефства над лікувальними закладами та воїнами, що втратили працездатність. Організація заходів з медичного забезпечення «воїнів-інтернаціоналістів», у тому числі – «афганців», регламентувалась як РМ СРСР, так і наказами Міністерства охорони здоров'я та стосувалась розробки лікувально-оздоровчих і медико-реабілітаційних програм, забезпечення лікувальними засобами тощо.

Проаналізовані джерела засвідчують, здебільшого, унормовані «пільги та переваги», окремі складові соціального забезпечення стосовно, власне, учасників бойових дій, що зазнали в Афганістані каліцтв, інвалідності, втрати здоров'я. Відтак, регламентація щодо позачергового та безкоштовного протезування, забезпечення осіб з інвалідністю I групи автотранспортом із ручним керуванням, або ж місячні надбавки до пенсійного забезпечення для осіб з інвалідністю «на догляд за ними» – заходи, що мали б, певною мірою, «захистити», «відшкодувати», покращити умови життя учасників бойових дій та їхніх сімей, або ж – сім'ї загиблих «афганців», що втрачали годувальників (батька, чоловіка, сина).

Водночас, не регламентованими у досліджених нормативно-правових актах лишилися, зокрема, питання медико-психологічної реабілітації учасників бойових дій, роботи фахівців із двадцяти-двадцятидворічними демобілізованими строковиками, що повертались з Афганістану «здоровими» (фізично неушкодженими), солдатами та молодими офіцерами, що зазнавали як фізичних пошкоджень, так і, вочевидь, психологічних травм, та їхніми сім'ями, пошуку шляхів ресоціалізації учасників бойових дій тощо. Вищезазначене обумовлює подальше вивчення теми через аналіз інших нормативно-правових актів, залучення альтернативних джерел

та проведення комплексного дослідження питань упровадження соціальної політики щодо «афганців» і членів їхніх сімей на місцях.

REFERENCES

- Bahmet, M. & Soroка, S.** (2006). Komsomol ta neformalni obiednannia Ukrainy v period «perebudovy» [Komsomol and informal associations of Ukraine in the period of «Restructuring»]. *Politychnyy me-nedzhment*, 5, 164-181 [in Ukrainian].
- Chervonopyskyi, S.V.** (2008). *Politychni ta sotsialni naslidky dlia Ukrainy spetsoperatsii SRSR v Afhanistani 1979-1989 rokiv i rol USVA v yikh podolanni* [Political and Social Implications for Ukraine of USSR Special Operations in Afghanistan 1979-1989 and the Role of USM in Overcoming It.]. Kyiv: «Medinform» [in Ukrainian].
- Daniłova, N.Yu.** (2003). *Kollektivnyie deistviia uchastnikov voyny v Afganistane v kontekste socialnoi politiki* [Collective actions of participants in the war in Afghanistan in the context of social policy]. (Candidate's thesis). Saratov [in Russian].
- Daniłova, N.Yu.** (2001). Voennosluzhashchie, voyny-internationalisty, veterany: dinamika pravovogo statusa [Military personnel, internationalist warriors, veterans: dynamics of legal status]. *Sotsiologicheskie issledovaniia*, 10, 77-84 [in Russian].
- Kazakova, M.S.** (Comp.) (1991). *Spravochnik voyna-internationalista (Izvlecheniia iz zakonodatelnykh aktov o lgotakh i posobiakh)* [Internationalist Warrior Handbook (Extracts from Legislative Acts on Benefits and Benefits)]. Moskva [in Russian].
- Kostyrya, A.A.** (2008). *Istoriografiya, istochnikovedenie, bibliografiya spetsoperatsii SSSR v Afganistane (1979-1989 gg.)* [Historiography, historical source study, bibliography of the special operation of the USSR in Afghanistan (1979-1989)]. Kyiv [in Russian].
- Levchuk, K.** (2016). Stvorennia ta osnovni napriamky diialnosti Ukrainskoi spilky veteraniv Afhanistanu (1985-2000 rr.) [Creation and main activities of the Ukrainian Union of Afghan Veterans (1985-2000)]. *Gileya: naukovyi visnyk*, 105, 84-87 [in Ukrainian].
- Levchuk, K.I.** (2009). *Hromadski orhanizatsii Ukrainy: stvorennia ta diialnist (1985-1996)* [Public Organizations of Ukraine: Creation and Activity (1985-1996)]. Vinnytsia [in Ukrainian].
- Ostrovyyk, D.** (2019). Transformatsiia derzhavnoi polityky radianskoi vldy shchodo voiniv-«afhantsiv» v Ukraini 1979-1991 rr. [Transformation of the state policy of the Soviet power concerning «Afghan»-soldiers in Ukraine 1979-1991]. *Viiskovo-istorychnyi merydian: elektronnyi naukovyi fakhovyi zhurnal*, 1 (23). Retrieved from https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/23.05.2019/pdf/VIM_23_2019-150-170.pdf [in Ukrainian].
- Ostrovyyk, D.** (2020). Sotsialne zabezpechennia voiniv-«afhantsiv» i simei zahyblykh viiskovosluzhbovtiv v Ukraini u 1980-kh rr. [Social Welfare for Af ghan War Veterans and Families of Fallen Servicemen in Ukraine in the 1980s]. *Eminak: naukovyi shchokvartalnyk*, 3 (31), 165-175 [in Ukrainian]. DOI: 10.33782/eminak2020.3(31).445
- Ostrovyyk, D.** (2020). Derzhavna polityka shchodo «afhantsiv» i simei zahyblykh voiniv v URSR u 1980-kh rr. (na materialakh derzhavnykh arkhiviv Dnipropetrovskoi ta Chernihivskoi oblastei) [State Policy on Afghan War Veterans and Familes of Fallen Servicemen in Ukrainian SSR in the 1980s (on Materials of State Archives of Dnipropetrovsk and Chernihiv Regions)]. *Eminak: naukovyi shchokvartalnyk*, 4 (32), 132-141 [in Ukrainian]. DOI: 10.33782/eminak2020.4(32).471

Dmytro Ostrovyyk

(Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, Ukraine)

e-mail: dima_ostrovyyk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7435-7035>

Regulatory and Legal Ensuring of Soviet Power Social Policy Regarding Afghan War Veterans and Members of Their Families in the 1980s

The regulatory and legal regulation of certain components of the social policy of the Soviet power regarding Afghan War Veterans and members of their families during the 1980s is studied in the paper. The chronology of regulatory and legal ensuring of certain components of social policy concerning the categories of persons from among the Soviet servicemen, par-

ticipants of hostilities in Afghanistan and members of their families, defined in regulatory acts, is considered. It concerned mainly officers, warrant officers, and midshipmen, servicemen of compulsory and additional service who suffered injuries, disability, and the families of servicemen who were killed or died as a result of diseases got in Afghanistan, wives, children, and incapacitated parents.

The regulated components of social policy are studied, in particular, the components related to the elements of pension (inclusion in time-in-service for Afghan War Veterans, supplementary pensions for persons with disabilities, personal pensions for Afghan War Veterans with disabilities and family members of fallen servicemen), medical (out-of-turn, free provision of prosthetics and appropriate treatment), housing (providing housing or improving the living conditions of families), as well as social benefits to Afghan War Veterans with disabilities who studied or acquired another profession, and one-time benefits for fallen officers, warrant officers, and midshipmen of compulsory and additional service.

Certain attention is paid to the organization of measures to provide medical care to war veterans, including Afghan War Veterans, was regulated by the USSR government and orders of the Ministry of Health in 1988-1989 and related to the development of health and rehabilitation programs, hospitalization, provision of medicines, etc.

Keywords: legislation of the USSR, social policy, Afghan War Veterans, persons with disabilities, families of fallen servicemen

Надійшла до редакції / Received: 18.03.2021

Схвалено до друку / Accepted: 21.06.2021